

EÚ: ako prežiť rôznorodosť v jednote

„Nikto nevenuje pozornosť tomu, čo hovoríte, ak to nepoviete po anglicky, pretože angličtina je jazykom moci“

(Gret Hallerová, švajčiarska „ombudsmanka“ pre ľudské práva v Bosne a Hercegovine v roku 1999)

Európska únia má ako „nabaľujúce“ sa teleso dnes už 27 štátov s pol miliardou ľudí toľko problémov, že nekontrolovateľný vývoj toho, možno najkľúčovejšieho deficitu už len bezmocne sleduje. Nie, nejde ani o poľnohospodársku politiku, ani o permanentné zlyhania v oblasti druhého piliera a nie je reč ani o krachu návrhu nezrozumiteľnej Európskej ústavy. Ide o problém, ktorý sa nachádza u koreňa množstva európskych rozporov, pretože sa bytostne dotýka neschopnosti EÚ sprostredkovať svojim občanom vedomie spoločnej európskej identity – takej, ktorá by bol nadradená parciálnym národným záujmom a egoizmom. Ide o jazykovú politiku EÚ.

**Francúzština je v EÚ ešte stále používaným,
ale už výberovým typom komunikácie**

Mimochodom, takú politiku nebola EÚ schopná jednoznačne (alebo aspoň nejednoznačne) definovať ani v svojom dynamickom vývoji po skončení studenej vojny.

.jazyky v EÚ

EÚ nemá spoločný oficiálny ani pracovný jazyk. Spoločenstvo sa v Rímskej zmluve z r. 1957 profilovalo ako združenie štátov s absolútnou jazykovou rovnoprávnosťou. Oficiálne jazyky všetkých šiestich členských krajín sa stali „oficiálnymi a pracovnými jazykmi“. Keďže sa kvázi ušetrilo na Belgicku, ktoré hovorí po francúzsky a flámsky, a na Luxemburgsku, ktoré netrvalo na zanesení svojej úradnej formy nemčiny do jazykového panteónu počiatkov európskej integrácie a používa aj „Hochdeutsch“, aj francúzštinu, „eurojazyky“ boli vtedy len štyri. Lenže rovnoprávnosť ešte neznamená rovnosť. Hneď nariadenie EHS č. 1 z roku 1958 stanoví, že jednotlivé inštitúcie EÚ si pre každodenné používanie môžu určiť tzv. pracovné jazyky. Popri francúzštine to vtedy mohla byť už aj angličtina. Holandčina bola príliš bezvýznamná, na nemčinu sa v Európe pozerali ako na „nacistický“ jazyk a po taliansky nehovoril okrem Talianska takmer nikto. Angličtina sa medzitým v EÚ ďalej posilnila vstupom Spojeného kráľovstva a Írska a vzhľadom na úzke prepojenie európskeho obchodu, obrany a vzdelania s USA sa zdá monopol tohto jazyka v EÚ neotrasiteľný. Väčšina štátov, ktoré sa do EÚ integrovali v ostatných dvoch kolách rozšírenia (t.j. Fíni, Švédci, pobaltské krajiny, Stredoeurópania, Bulhari, ale aj údajne „frankofónni“ Rumuni) pozíciu angličtiny dodatočne upevnili. Francúzština v súčasnosti zohráva už len stále slabšie počutelné druhé husle, ale jej pozícia v inštitúciách EÚ je silnejšia než jej skutočný význam v Európe. Bez francúzštiny sa (zatiaľ) v Bruseli dosť dobre fungovať nedá.

Celá doterajšia diskusia o jazykovej politike v EÚ bola skôr zmätená, pretože tí, ktorí o nej v Bruseli hovoria, nemajú na mysli vždy to isté. V inštitúciách EÚ potrebujete politiku pre internú diskusiu a potrebujete inú politiku pre zasadania, na ktorých sa zúčastňujú predstavitelia z jednotlivých členských krajín.

Podľa Prof. Roberta Phillipsona, s ktorým autor tohto článku v lete minulého roku urobil v Bratislave rozhovor o jazykovej politike v EÚ, sa každý pracovný deň v Bruseli koná okolo 550 pracovných stretnutí, kde by sa podľa pravidiel EÚ malo tlmočiť z každého jazyka do každého a ešte predtým by sa museli prekladať pracovné podklady na tieto stretnutia. To by si ale vyžadovalo kolosálne finančné náklady i časové prekážky a tak sa podklady vyhotovujú len v jednom či dvoch jazykoch, hovorí Robert Phillipson.

V inštitúciách EÚ sa uplatňuje zásada, že napr. účastníci stretnutí v pracovných skupinách sa už vopred dohodnú, v akom jazyku sa bude zasadanie realizovať. Zväčša ide buď o angličtinu alebo francúzštinu. Predstavitelia ostatných jazykových komunit majú síce plné právo na tlmočenie, ale na toto právo spravidla rezignujú, keďže finančné náklady vyhradené pre každý jazyk sa dajú presunúť do inej položky, trebárs na cestovné.

Komplikácia spočíva v tom, že ak nie ste rodený Brit, Ír, Francúz či frankofónny Belgičan, len výnimočne ste rovnocenným partnerom pre tých, ktorí toto jazykové privilegium majú. Väčšina neanglofónnych či nefrankofónnych účastníkov podobných stretnutí sa síce domnieva, že v tom či onom monopolnom jazyku

hovorí dobre alebo dokonca „perfektne“, ale je to mýtus. Znalosť angličtiny napr. slovenských či českých euroúradníkov je úbohá a obmedzuje sa zväčša na technický „eurospeak“. O rovnoprávnej jazykovej komunikácii s Angličanom či Írom sa spravidla nedá hovoriť a je to pochopiteľné: Ak ste v takej komunite nezačali žiť najlepšie ešte ako „tínedžer“ a neudržiavate s takým prostredím permanentný kontakt, nemáte šancu ani po desiatich rokoch strávených v Bruseli. Po náročných rokovaniach ste ochotní odsúhlasiť závery, ktorým často veľmi nerozumieme. V obchode, práve a inde sa to tou zvýhodnenou jazykovou stranou dá i ľahko zneužiť. Môžete v týchto jazykoch pracovne komunikovať s navzájom „postihnutými“, t.j. nerodenými kolegami, ale taká komunikácia často trhá uši a z hľadiska plného využitia bohatstva jazyka ide o neskutočné barbarstvo a o znásilnenie kultúry jazyka, jeho nuancí, jeho „duše“.

.rovnoprávnosť a rovnosť

Kritici súčasnej jazykovej politiky, vlastne praxe, v EÚ vidia v nariadení EHS č. 1 z roku

**Znalosť angličtiny slovenských i českých
euroúradníkov je úbohá a obmedzuje sa
zväčša na technický „eurospeak“.**

1958 hrubú chybu, v ktorej sa porušila zásada rovnoprávneho postavenia jazykov a občanov Spoločenstva tak, ako to je deklarované až dodnes v základných dokumentoch EÚ.

S počtom 23 oficiálnych a pracovných jazykov je inštitucionálne EÚ dnes už jedným slušným eurobabylónom. Aby sa jej veža úplne nezrútila, pomáha si EÚ pri komunikácii v inštitúciách EÚ, ale aj vo väčšine ostatných sfér komunikácie predovšetkým jedným jazykom: angličtinou. V porovnaní s ňou pôsobia francúzština a (s veľkým odstupom) nemčina skôr ako chudobné príbuzné. Je to fenomén mimoriadne asymetrický keď uvažíme, že „hlavné mesto EÚ“ leží vo frankofónnej krajine. Ak angličtina „prevalcovala“ kedysi svetovú francúzštinu a iné jazyky v turizme, obchode či vo vzdelávacom systéme, nie je proti tomu možné nič namietat'. Tu sa prejavuje čisto trhový princíp: angličtina odvodzuje svoje hegemonne postavenie v EÚ nie od Spojeného kráľovstva a Írska, ale predovšetkým od ekonomickej, politickej a vojenskej moci USA. Či sa nám to páči alebo nie, jazyk vždy nasledoval moc. Ak sa však angličtina a (v menšej miere) francúzština používa ako výhradný jazyk inštitúcií EÚ, potom je situácia vážnejšia: V EÚ sú si všetky jazyky formálne stále úplne rovnoprávne a predstaviteľ každého národa musí mať právo používať jazyk svojho štátu v inštitúciách EÚ, obracať sa v svojom jazyku na tieto inštitúcie, počuť svoj jazyk v týchto inštitúciách a čítať každý úradný dokument EÚ v svojom jazyku.

Nerovnosť vo formálnej rovnoprávnosti predstavuje skutočnosť, že najväčšie výhody pri oficiálnej komunikácii v EÚ majú samozrejme tí, ktorí hovoria dvoma de facto monopolnými jazykmi EÚ od narodenia, čím sa rovnoprávne postavenie príslušníkov ostatných jazykov v inštitúciách EÚ dostáva z deklarovanej len do teoretickej roviny. V praxi to znamená, že môžete priam oplývať lingvistickou učenosťou a dobre hovoriť desiatimi jazykmi EÚ, ale ak medzi nimi nie je angličtina, ste v labyrinte európskych inštitúcií veľká nula. Ak chýba francúzština, ste len o trochu menšia nula, aj keby ste hovorili hneď všetkými variantmi španielčiny, ktorá je – na rozdiel od francúzštiny – skutočne svetovým jazykom.

Jedinou inštitúciou EÚ, v ktorej sa relatívne dôsledne dodržiava nie iba jazyková rovnoprávnosť, ale priam rovnosť, je Európsky parlament. Táto inštitúcia sa nutne odlišuje od toho, čo sa deje napr. v Komisii alebo v Európskom súdnom dvore, kde ľudia nezastupujú na prvom mieste svoju krajinu, ale reprezentujú práve EÚ. V Európskom parlamente väčšina europoslancov, ak nie všetci, vystupujú v svojich národných jazykoch, lenže za obľudnú cenu: za cenu tlmočenia, ktoré je vždy nedokonalé, často dokonca výrazne defektné.

Keďže prekladanie z každého jazyka do každého je zväčša nemožné, pretože chýbajú odborníci (predstavte si napr. presné pretlmočenie prejavu maltského poslanca do estónčiny alebo slovenského poslanca do fínčiny), používa sa tzv. „relayových“ (premost'ovacích) jazykov. Znamená to, že napr. bulharský europoslanec sledujúci prejav lotyšského kolegu nepočuje priamy preklad z lotyščiny, ale dostáva ho do ucha sprostredkovane napr. z nemeckého či francúzskeho tlmočenia. Odhaduje sa, že strata plného zmyslu hneď z prvoplánového tlmočenia (z jazyka do jazyka) je 20% a ak sa používa premostenie, úbohý Bulhar sa dozvie len 60% z toho, čo chcel povedať jeho lotyšský náprotivok. Navyše sa mu toto posolstvo dostane často vo veľmi skomolenej podobe. Iste, niečo iné je, ak sa text, resp. prejav týka štatistických údajov, trebárs že jedna a jedna sú dve, poprípade všeobecnej faktografie, niečo úplne iné je, ak sa europoslanec pokúsi zavtipkovať si, zafilozofovať, použiť metaforu, navyše trebárs v právnickom jazyku. Kritici súčasnej praxe prekladania často vypočítavajú tzv. komunikačné kanály („premutácie“), ktorých bolo ešte pred 1. januárom 2007, kým do plnoprávneho jazykového systému EÚ pristúpili ďalšie tri jazyky, okolo 420. Tieto premutácie sú skôr teóriou, ale ukazujú na neudržateľnosť súčasného formálneho stavu.

.tikajúca bomba jazykovej rôznorodosti?

S ďalším rozširovaním EÚ, ktoré je síce pozdržateľné, ale nie zastaviteľné, sa jazyková situácia stane prinajmenšom vážnou. Pravda, za predpokladu, že EÚ bude rešpektovať tie najsvätejšie insígnie národných identít členských krajín – ich jazyky - a deklarované právo všetkých občanov, „byť počutí“ a dostávať všetky informácie zo spoločných inštitúcií EÚ v ich vlastnom jazyku. Zatiaľ sa tak deje len okrajovo.

Tu narážame na problematickosť a bezvýhodnosť európskej jazykovej politiky. Rovnosť jazykov v EÚ je, samozrejme, ilúziou. Po prvé, týka sa len majoritných, „štátnych“ jazykov členských krajín a nie jazykov menších. V praxi to znamená, že napr. katalánčina, ktorou v EÚ hovorí možno dvakrát viac ľudí než po slovensky a dvadsaťkrát viac ľudí než po maltsky, nemá v EÚ také práva, ako maltský alebo slovenský jazyk. Toto právo sa teda rovnocenne alebo vôbec nevzťahuje na jazyky národnostných menšín, či sú to ďalej napr. Galícijsčania, Baskovia, Frízovia alebo, povedzme, Rómovia a Rusíni. Tým všetkým EÚ upiera právo byť v hlavných inštitúciách únie „počutí“ a komunikovať s týmito inštitúciami vo vlastnom jazyku.

Druhý problém spočíva v samotnej rovnosti všetkých 23 oficiálnych a pracovných jazykov. Samotné trvanie na rovnosti všetkých úradných jazykov bez rozdielu je nerealistické. EÚ dúfa, že jazyková situácia sa nejakou „utrasiou“, t.j. bude sa naďalej „potichu“ samoregulovať. V praxi to znamená, že hoci všetky súčasné aj budúce oficiálne jazyky v únii ostanú rovné, jeden z nich sa nakoniec vypracuje na bezkonkurenčne fungujúci oficiálny jazyk *de facto*. Angličtina toto zdanlivo víťazné ťaženie už nastúpila a od malých a stredne veľkých národov sa očakáva, že hegemoniálne postavenie anglického jazyka prijímú ako neodvratiteľný osud. Hoci zavedenie jedného univerzálneho jazyka EÚ je čosi ako kategorický imperatív, využitie angličtiny na tento účel nie je zrejme najšťastnejším riešením, pretože vyvoláva a ešte len vyvolá množstvo kontraproduktívnych efektov. Nielen že prebudí rezistenciu iných veľkých európskych jazykov – v prvom rade francúzštiny. Horšie je, že veľké jazyky, ktoré si v Európe nenechajú vziať svoje postavenie, môžu odsunúť jazyky malých národov na tretiu či až štvrtú koľaj. Ak sa niekto v Európe bude (po angličtine) chcieť naučiť nejaký ďalší jazyk, bude sa riadiť pragmatizmom: zvolí si francúzštinu, nemčinu, španielčinu...

Ak je jazyk skutočne najvýraznejším vyjadrením národnej identity (o čom málo ľudí pochybuje), potom je rovnica „angličtina plus ostatní veľkí rovná sa malá nula pre malých“ veľmi pravdepodobná. Dynamika každodenného života v EÚ je navyše taká závrtná, že malé jazyky nemajú ani šancu terminologicky domestikovať nové fenomény a používajú adaptované anglicizmy, čo korumpuje národné jazyky.

.existuje riešenie?

EÚ, menovite Komisia, momentálne problém nerieši. Valí pred sebou celý kameň ďalej a navrhuje – ako inak? – kvantitu. Máme sa učiť viac a viac jazykov. Lenže viac a viac znamená menej a menej. Vo svojej stratégii z r. 2005 sa viacjazyčnosť považuje za nástroj, ako upevniť zväzok únie s občanmi. Euroobčan bude kvalitnejším občanom vtedy, ak pozná viac jazykov. Toto je pravda stará ako dejiny, len sa tým nerieši problém európskej identity. Väčšina z nás sa navyše plnohodnotne nikdy nenaučí „cudzí“ jazyk. To je výsada len malej časti populácie. Určitým riešením by bolo vyjsť z reality a vyhlásiť angličtinu za oficiálny jazyk EÚ. Lenže to je nemožné, aj keď v praxi to tak funguje. Navyše, je angličtina výrazom európskej identity? Ťažko. Alebo nájsť tzv. neutrálny jazyk (esperanto?), ktorý za sebou nemá symboliku krívd páchaných iným národom. Lenže akceptácia „umelého“ jazyka, ktorý navyše vymyslel „poľský Žid“ tiež nie je veľmi perspektívna, aj keď by bola ideálnym riešením. Alebo necháme vývoju voľný priebeh a zmierime sa s tým, že absolútna väčšina Európanov bude (aj) kvôli jazykovej odcudzenosti titulovať Brusel ako „oni“? A riskovať zlyhanie jedného veľkého povojnového projektu?

Ivo Samson

(Autor je od r. 2004 „interným expertom“ Jazykovej skupiny Národného konventu o EÚ)

Publikované v týždenníku týždeň č. 10/2007.